

УДК 81'373.3:371.671

Анамастычная прастора сучасных вучэбных дапаможнікаў

Ключавыя словы: *моўная адукацыя, навучальны дапаможнік, анамастыка, анамастычная прастора, дыдактычны патэнцыял.*

У артыкуле даследуюцца асаблівасці анамастычнай прасторы сучасных навучальных дапаможнікаў на беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, раскрываюцца метадычныя аспекты анамастычнага матэрыялу, распрацоўваецца сістэма заданняў на аснове зместу дыдактычных тэкстаў з уключэннем онімаў.

S.V. Martynkevich
Vitebsk State University named after P.M. Masherov

Onomastic space of modern textbooks

Key words: *language education, textbook, onomastics, onomastic space, didactic potential.*

The article examines the features of the onomastic space of modern teaching aids in the Belarusian language for institutions of general secondary education, reveals the methodological aspects of onomastic material, develops a system of tasks based on the content of didactic texts with the inclusion of onyms.

Анамастычны матэрыял як значная частка лексікі сучаснай мовы шырока ўключаецца ў змест моўнай адукацыі. Анамастычныя адзінкі з'яўляюцца ўнікальнымі носьбітамі культуры-разнаўчай інфармацыі і маюць багаты вучэбна-выхаваўчы патэнцыял. Яны – дадатковыя крыніцы ведаў пра духоўныя каштоўнасці і звычаі народа. Мэта артыкула – разгледзець змест анамастычнай прасторы сучасных вучэбных дапаможнікаў на беларускай мове для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, раскрыць дыдактычныя магчымасці выкарыстання анамастычнага матэрыялу ў працэсе навучання беларускай мове.

Анамастычная прастора сучасных вучэбных дапаможнікаў уключае гістарычны, географічны, культуралагічны, сацыялагічны і літаратуразнаўчы кампаненты, якія прэзентуюцца антрапонімамі, міфонімамі, тапонімамі, гідронімамі, заонімамі, паэтонімамі. Звесткі пра найбольш вядомыя факты сучаснага грамадскага жыцця падаюцца і ў іншых анамастычных адзінках – назвах гандлёвых марак прадукцыі, рэкламных назвах.

Першапачаткова звесткі з анамастыкі ўключаюцца ў тэарэтычную частку спецыяльных параграфіў, што змяшчаюць ілюстрацыйны матэрыял – асобныя онімы. Такія тэмы, як “Агульныя і ўласныя назоўнікі. Правапіс уласных назваў”, “Скланенне назоўнікаў, якія абазначаюць імёны, прозвішчы і назвы населеных пунктаў”, “Рознаскланяльныя назоўнікі”, “Нескланяльныя назоўнікі”, “Утварэнне, скланенне і правапіс прыналежных прыметнікаў”, а таксама тэмы, якія ўключаюць звесткі з агульнага мовазнаўства. Напрыклад, да тэмы “Нескланяльныя назоўнікі” прыводзяцца натульныя моўныя ілюстрацыі:

- *уласныя назоўнікі, якія заканчваюцца на галосны гук: **Гётэ, Чылі;***
- *прозвішчы на зычны, калі яны абазначаюць асоб жаночага полу: **Кацярыне Русак, Ірыне Кураш;***
- *прозвішчы на -о (пад націскам) і на -ых: **Івана Крайко, Святланы Сядых;***
- *складанаскарочаныя словы: **паступіла ў ВНУ, студэнт БДЭУ** [2, 113].*

Анамастычны змест практычнай часткі вучэбных дапаможнікаў рэпрэзентуецца дыдактычнымі тэкстамі, якія ўключаюць назвы пэўных персаналій, гістарычных, прыродных і геаграфічных аб'ектаў, уласных найменняў прадметаў матэрыяльнай культуры і падаюць інфармацыю пра іх адметнасці, значэнне, месца знаходжання і інш. Уласныя імёны могуць валодаць канататыўнай семантыкай, з'яўляюцца прэцэдэнтнымі і ў такім выпадку маюць асобую дыдактычную каштоўнасць.

Перш за ўсё варта адзначыць шэраг вучэбных тэкстаў, змест якіх сфакусаваны на ўласнай назве Беларусь. Матэрыял такіх практыкаванняў мае вялікі вучэбна-выхаваўчы патэнцыял, бо носіць міжпрадметны характар. На аснове зместу тэкстаў пра Беларусь асэнсоўваюцца, запамінаюцца звесткі з гісторыі, геаграфіі, літаратуры. Напрыклад, практыкаванні, распрацаваныя на аснове вершаў “Беларус” В. Жуковіча і “Твая Беларусь” Ю. Свіркі, падаюць інфармацыю пра асаблівасці характару беларусаў, іх ладу жыцця: “*Белы ручнік, белы абрус, сам я няцёмны душою./ Хто ў гэтым свеце я? Я – беларус! Будзьце заёмы са мною.*”; геаграфічнае размяшчэнне “*Мяжуе з Польшчай, / Украінай, / Расіяй, Латвіяй, Літвой...*” [2, 92–93]. Увядзенне анамастычных адзінак у маўленчы кантэкст прадугледжвае далейшую працу над краіназнаўчым матэрыялам, актуалізацыю ўжо набытых ведаў і самае галоўнае – рэалізуе задачу выхавання грамадзяніна, “які любіць Беларусь, паважае народ, яго культуру, традыцыі, гісторыю...” [1, 36].

Найбольш значымым матэрыялам з'яўляюцца асабовыя імёны – нацыянальна-культурныя феномены. Анамастычная прастора вучэбных дапаможнікаў уключае тэксты, прысвечаныя асобным дзеячам беларускай культуры. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Сказ як сінтаксічная адзінка” арганізацыя дыдактычнага матэрыялу сфакусавана вакол персаналіі Францыска Скарыны і знакавага факта ў гісторыі Беларусі – выдання першай друкаванай кнігі [2, 78]. Змест практыкаванняў знаёміць вучняў з асобнымі падзеямі з жыцця славутага земляка, звесткамі пра яго бацьку, этапамі дзейнасці асветніка. Матэрыял тэкстаў дапаўняецца малюнкамі. Метадычны апарат арганізацыі працы пры вывучэнні тэмы распрацаваны такім чынам, што замацоўваюцца сінтаксічныя веды і ўменні (сказ як асноўны сродак перадачы думкі, інтанаванне, падзел тэксту на сказы, афармленне на пісьме, адрозненне сказа ад словазлучэння і слова), а разам з гэтым фарміруюцца лінгвакраіназнаўчыя веды і ўменні (запамінанне інфармацыі пра Францыска Скарыну, выбар і запамінанне фактаў, складанне вуснага выказвання “Беларускі першадрукар”).

Звесткі з анамастыкі падаюцца праз уключэнне інфармацыі пра ўласныя імёны ў асобныя параграфы, на аснове якіх распрацавана як сістэма засваення лінгвістычных правіл, так і заданні на практычнае прымяненне ў маўленні. Тэксты практыкаванняў вучэбных дапаможнікаў змяшчаюць інфармацыю пра беларускія гарады, рэкі Друйка, Піна, Палата, Дняпро, Заходняя Дзвіна, Нёман, Прыпяць; азёры Нарач, Свіцязь, Асвейскае, Браслаўскія, Чорнае; замкі Беларусі і славутыя мясціны – Нясвіжскі замак, музей-сядзіба Рэпіна і інш. Анамастычны матэрыял у поўнай меры дазваляе рэалізаваць прыцып ад тэорыі да практыкі ў дзеянні праз выкарыстанне ўласных імёнаў у якасці маўленчых стымулаў і далейшае стварэнне выказванняў. Напрыклад, пры вывучэнні адной з найбольш складаных граматычных тэм “Скланенне назоўнікаў, якія абазначаюць імёны, прозвішчы і назвы населеных пунктаў на -оў, -ёў, -еў, -аў, -ын, -ін” марфалагічная норма засвойваецца ў час практычнай дзейнасці праз сістэму практыкаванняў, пабудаваных на аснове анамастычнага матэрыялу. Скланенне асобных прозвішчаў і назваў гарадоў дае матэрыял для назірання і вывадаў. Замацаванне правіла адбываецца пры адказе на пытанні кразнаўчай віктарыны “Гарады Беларусі”: 1) *Пад якім горадам да пачатку 1990-х гг. размяшчаўся гарнізон марской авіяцыі Балтыйскага флоту?* (Быхаў). 2) *На гербе якога горада знаходзіцца чырвоная лісіца і рука, якая трымае меч?* (Мсціслаў). 3) *Сімвалам якога горада з'яўляецца вежа з гадзіннікам?* (Шчучын). 4) *У якім горадзе*

знаходзіцца помнік князю Барысу? (Барысаў). 5) У якім беларускім горадзе знаходзіцца помнік агурку? (Шклоў). Вучні запісваюць сказы, падкрэсліваюць назвы гарадоў, праводзяць з імі граматычныя трансфармацыі, што дазваляе зафіксаваць увагу на норме маўлення [3, 106–107]. Назвы беларускіх гарадоў з’яўляюцца апорнымі словамі ў прэзентацыі інфармацыі пра адметныя факты з гісторыі іх узнікнення. Напрыклад, засваенне культуралагічных звестак міжпрадметнага характару адбываецца пры выкананні наступнага практыкавання [3, 139].

280. Прачытайце інфармацыю пра старажытныя гарады Беларусі.

Параўнайце беларускія гарады, выкарыстоўваючы выразы: *найстаражытнейшы ... , самы старажытны ... , маладзейшы за ... , старэйшы, чым ... , больш старажытны за ... , менш старажытны, чым ...*

Які беларускі горад з’яўляецца самым старажытным? Письмова адкажыце на пытанне, уживаючы простую форму найвышэйшай ступені параўнання.

Складзіце «Кнігу геаграфічных рэкордаў Беларусі»: запішыце некалькі сказаў пра «самых-самых».

1		Полацк	862 г.
2		Віцебск	974 г.
3		Тўраў	980 г.
4		Заслаўе	985 г.
5		Ваўкавыск	1005 г.
6		Брэст	1019 г.
7		Навагрудак	1044 г.
8		Браслаў	1065 г.
9		Мінск	1067 г.
10		Орша	1067 г.
11		Лагойск	1078 г.
12		Пінск	1097 г.
13		Давыд-Гарадок	1100 г.
14		Барысаў	1102 г.
15		Слўцк	1116 г.

Апісанне адметных з’яў нацыянальна-культурнага жыцця дапаўняюцца канкрэтнымі звесткамі пра мясцовасць, заняткаў жыхароў, адметныя вырабы (напрыклад, куфар з вёскі Агова Іванаўскага раёна, фартухі вёскі Бездзеж Драгічынскага раёна, майстры-шапавалы і валёнкі з Дрыбіна і інш.). Звесткі пра вядомыя брэндывы «Спартак», «Камунарка» выклікаюць самыя прыемныя асацыяцыі ў кожнага беларуса, бо назвы кандытарскіх фабрык вядомыя ўсім з дзяцінства. Таму тым больш цікавай для вучняў будзе інфармацыя пра месца знаходжання фабрык, іх значэнне для сучасных эканамічных працэсаў краіны. Заданні да тэксту дапамогуць запомніць уласныя назвы, актуалізаваць матэрыял, які мае краізнаўчы змест і будзе каштоўным ў камунікатыўным плане. Граматычная інтэрпрэтацыя лексічных адзінак накіравана на фарміраванне трывалых моўных уменняў, у той час як прыём сінтаксічнай трансфармацыі накіраваны на фарміраванне ўменняў будаваць сказы і разам з гэтым замацоўваць правіла. *Дадатковай інфармацыяй у кантэксце працы можа ўводзіцца пры знаёмстве вучняў з тэрмінамі антрапонім – уласнае імя чалавека, айконім – назва населенага пункта, што садзейнічае развіццю моўнай кампетэнцыі і лінгвістычнага мыслення вучняў.*

Далейшая сістэма працы ўключае практыкаванні на пераклад і параўнанне рускіх і беларускіх онімаў. Уменні перакладаць маўленчыя механізмы ў час выказвання з адной мовы на другую (з рускай на беларускую і наадварот) з’яўляюцца асабліва запатрабаванымі ў сучаснай моўнай сітуацыі блізкароднаснага білінгвізму. Вучням прапануецца тэкст на рускай мове: *“В историю русской культуры оказались включенными судьбы многих в разной мере замечательных людей. С белорусскими землями они связаны географией рождения или родословной. Это Иван Фёдоров (первопечатник), Симеон Полоцкий, Булгарин, Михаил Глинка, Писарев, Достоевский, Пржевальский, Ковальская, Стравинский, Шостакович, Щерба. (По Н. Мечковской)”. Запіс прозвішчаў па-беларуску, пастапоўка іх у формы меснага і творнага склонаў, тлумачэнне правапісу канчаткаў – заданні, якія пацвярджаюць практычную неабходнасць авалодання граматычным правілам. Да таго ж,*

уласныя назоўнікі з’яўляюцца камунікатыўнымі стымуламі для выканання маўленчага задання: *“Пра каго з пералічаных знакамітых людзей вы ведаеце? Выкарыстоўваючы інтэрнэт-крыніцы, даведайцеся і сцісла раскажыце, чым славутыя гэтыя людзі”* [3, 106]. Такім чынам, вучні знаёмяцца з асобнымі падзеямі з жыцця славетных землякаў розных часоў – ад кампазітара Станіслава Манюшкі да касманаўта Алега Навіцкага, звесткамі пра іх дзейнасць, ролю ў развіцці краіны.

Веды лінгвакультуралагічнага характару засвойваюць вучні ў час працы з тэкстамі, змест якіх уключае міфонімы: бог зімы Зюзя, бог сонца Ярыла, Лесавік, Арыядна, Персей і інш.

Варта адзначыць, што асобныя практыкаванні поўнаасцю прысвечаныя анамастычнай тэматыцы: *“Кожнае дзіця мае права на імя” – так запісана ў артыкуле № 20 закона “Аб правах дзіцяці”*. *Права выбару імені нованароджанаму маюць бацькі. Як заветны дар, імя набывае кожны чалавек. Ён як бы злучаецца з ім, яно становіцца яго спадарожнікам. Цяжка нават уявіць, што ў Пушкіна было б іншае імя. Гэта можна сказаць і пра імёны нашых класікаў – Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Караткевіча. Іван, Янка, Ян азначае міласць Божую. Чалавек з такім іменем, кажучы, павінен мець вялікую ўнутраную сілу, незлабівы характар, грунтоўныя веды. Максім у лацінскай мове – найвялікшы. А Уладзімір у старажытных славян быў не інакш, як валадар міру. Я патлумачыў толькі некаторыя імёны. А кожнае з іх расшыфроўваецца па-свойму. Вось і давайце ўгледзімся, як у лютэрка, у свае імёны, убачым у іх сваю гісторыю (Паводле У. Ліпскага)”. Заданне, якое падаецца да практыкавання, паглыбляе цікавасць да анамастыкі як навукі: *“Распытайце бацькоў, чаму вам далі такое імя. Адишкайце інфармацыю пра сваё імя: з якой мовы паходзіць, што абазначае, як уплывае на характар чалавека. Падрыхтуйце вуснае наведанне на тэму “Маё імя – мая гісторыя” і выступіце перад класам”* [3, 111]. Такім чынам, спецыяльныя практыкаванні спрыяюць развіццю цікавасці да свайго радаводу, набыццю ўласнага біяграфічнага вопыту і разам з тым фарміраванню маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.*

Рубрыка “Скарбы мовы” ўведзена ў структуру сучаснага вучэбнага дапаможніка з мэтай прэзентацыі звестак пра гісторыю, побыт, характар і духоўнае жыццё беларускага народа. Практыкаванні згаданай рубрыкі распрацаваны на аснове прыказак, прымавак, загадак, фразеалагізмаў. Асаблівую дыдактычную каштоўнасць маюць ўстойлівыя адзінкі з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, што рэпрэзентуецца праз уласныя імёны. Праца з такім матэрыялам дазваляе прадэманстраваць вучням, што “анамастыкон – гэта шыфр культурна-нацыянальнага вопыту і традыцый народа. Ён мае адносіны да матэрыяльнай, сацыяльнай і духоўнай культуры пэўнага моўнага калектыву” [4, 151].

Анамастычны матэрыял уключаецца ў даведачную частку ўсіх дыдактычных тэкстаў. Тэксты розных стыляў і жанраў суправаджаюць прозвішча і ініцыялы аўтара, да якіх мэтазгодна падаваць каментарыі пра яго жыццё і дзейнасць.

Такім чынам, анамастычная прастора сучасных вучэбных дапаможнікаў памагае вырашэнню шэрагу лінгвадыдактычных задач у працэсе навучання беларускай мове. Пазнавальны патэнцыял онімаў, выкарыстаных у якасці ілюстрацыйнага матэрыялу да правілаў, спрыяе трываламу практыка-арыентаванаму засваенню тэарэтычных ведаў з улікам цесных сувязей з рознымі вучэбнымі прадметамі. Выхаваўчыя аспекты разгляду анамастычных адзінак даюць магчымасць для фарміравання лінгвакраіназнаўчых ведаў і ўменняў, запамінавання краіназнаўчай інфармацыі, неабходнай для ўсебаковага развіцця асобы.

Літаратура

1. Адукацыйны стандарт базавай адукацыі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://adu.by/images/2019/01/obr_standarty-ob-sred-obrazovaniya.pdf. – Дата доступу: 30.01.2022.
2. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 5-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання: у 2 ч. / Г.А. Валочка, В.У. Зелянко, С.В. Мартынкевіч і інш. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2019.

3. Беларуская мова: вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г.А. Валочка, В.У. Зелянко, С.В. Мартынкевіч і інш. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2020.

4. Белорусское Поозерье: культура – ономастика – социум: монография / А.М. Мезенко, Ю.М. Галковская, М.Л. Дорофеев; под науч. ред. А.М. Мезенко. – Витебск, ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. – 180 с. // <https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/12714/1.Мезенко.pdf>. – Дата доступа: 06.02.2022.

5. Пташина, Е.Ю. Имена собственные в школьной практике / Е.Ю. Пташина // Молодой ученый. – 2017. – № 23 (157). – С. 251–254. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/157/44363>. – Дата доступа: 30.01.2022.

К.М. Матусевич

Мозырскі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна
e-mail: Katarina.kovalchuk@gmail.com

УДК 81.161.3'373.2:339.138:659.1

Брэндывнг – мэтанакіраванае ўжыванне анамастыконаў

Ключавыя словы: спадчына, гарадскі анамастыкон, полікодавы феномен, шыльда, камунікатыўнае асяроддзе.

Розныя гарады маюць шмат патокаў камунікацыі, і у розных выпадках менавіта анамастыконы з'яўляюцца сродкам камунікацыі. Такім чынам гарадскі анамастыкон – гэта своеасаблівае камунікатыўнае поле. Кожная шыльда на розных установах мае гэту данесці звесткі да кліентаў, наведвальнікаў. Чым лепш прадумана назва, тым больш інтарэс. Гарадскі анамастыкон – гэта своеасаблівы полікодавы феномен, які аналізуецца з пункту гледжання культурнага коду.

К.М. Matusevich

Mozirskiy State Pedagogical University
named after I.P. Shamyakin

Branding is the aimed using of onomasticons

Key words: heritage, city onomasticon, polycode phenomenon, signboard, communication environment.

All cities have a lot of ways of communication and very often onomasticons are means of communication. So a city onomasticon is a communication field. Each signboard of buildings has information for visitors. The better the name was thought the more interest is. A city onomasticon is a polycode phenomenon, which is analyzed as a cultural code.

Апошні час тапаніміка разглядаецца з пункту гледжання чалавека, які і фарму моўныя адзінкі. Такім чынам складана вызначыць асаблівасці гэтага працэсу, таму што кожны чалавек мае свае асаблівасці і светапогляд. Мы разглядаем успрыманне вобразу аб'екту суб'ектам пад час яго вывучэння [1].

Анамастыконы вывучаюцца і выкарыстоўваюцца не толькі для навукі, але і з практычнай кропкі бачання – брэндывраванне рэгіёну і гораду. Уласныя імёны нясуць у сябе не толькі інфармацыйную частку, але і эмацыяльную. Дзякуючы ім мінулае жыве ў сучасным. Гісторыка-культурная спадчына мясцовасці перадаецца таксама і з дапамогаю мовы, але з сацыяльна арыентаванай мэтай.

Людзі, якія нарадзіліся і доўгі час жывуць на той самай тэрыторыі валодаюць моцнамі пачуццямі да той ці іншай тэрыторыі. Менавіта яны больш разумеюць значэнне і неабходнасць выкарыстоўваць уласныя імёны ў назвах. Але чым больш мае сэнс месца,